

КАТЕГОРІЇ ЧАСУ В НАРОДНІЙ МЕДИЦИНІ УКРАЇНЦІВ

Андрій ТЕМЧЕНКО

Тема міфологічного часу в сучасній етнології не видається новою, про що свідчить велика кількість досліджень, присвячених даній проблематиці¹. Разом з тим семантичні особливості часу у магічних лікувальних обрядах згадуються лише принагідно². Мета даної статті полягає у визначенні основних ознак сакрального часу українських замовлянь і його проявів у процесі магічного лікування.

Час сприймається людиною як планетарний часовий ритм — схід/захід сонця, зміна фаз місяця і річних сезонів. Разом з тим усвідомлення часу залежить від суб'єкта сприйняття (мається на увазі втрата контролю над ним під час екстатичних, афективних станів, екстремальних ситуацій, хвороб, сну, забуття тощо). Подібне ставлення до часу можемо спостерігати у традиційних віруваннях і фольклорі³, коли відбувається опис/прогривання схожих станів (богатыр спить тридцять три роки, бій на мосту зі змієм триває декілька діб, царівна спить у кришталевій труні декілька років, життя Колодія програється за тиждень і т. п.). Крім цього, традиція передбачає штучне програмування подібних психічних станів під час значних релігійних свят чи ініціативних дій, створюючи відповідні часові шаблони. Наприклад, цикл новорічних свят складає дванадцять днів, що асоціюється з одним роком, дев'ять днів поминання співвідносяться з дев'ятьма місяцями вагітності, під час обрядів переходу ініційований за певний час має померти і народи-

тися наново, втрата контролю над часом при тривалих постах, молитвах тощо.

Традиція регулює життя суспільства, визначає його ритм не лише відносно буденного сприйняття, але й сакралізує певні відрізки часу.

А) *Буденне сприйняття часу.* Навіть незначне порушення звичного ритму життя викликає деструктивний психічний стрес, наслідком якого є різноманітні нервові, і як наслідок, фізіологічні розлади⁴. Докладніше зв'язок захворювання і недотримання/зміни соціального ритму розглядав у своїх дослідженнях Р.Фрейберг. Дослідник зазначає: "Численні народи вірять, що хвороба і нещастя є наслідком неправильної поведінки чи конфлікту між двома індивідами. У таких суспільствах у людей існує мотивація до ведення чесного життя, що, у свою чергу, мало зберегти достаток. Якщо хвороба чи нещастя все ж таки стається, громада відповідає на це спробою виявити і ліквідувати соціальну прогалину, при цьому паралельно лікуються і фізичні недуги"⁵. В такому випадку одним із завдань знахаря було не лише фізичне цілительство, але й відтворення втраченої гармонії між членом колективу і самим колективом, встановлення первинної залежності від нього (коли говорити мовою психології — повернення суб'єкта у колективне підсвідоме, відтворення шаблону колективного мислення). Таким чином, колективна

ментальна форма набуває здатності не лише захищатись від зовнішніх деформацій і внутрішніх розладів, але й самовідтворюватись, що пояснює живучість психічних феноменів, таких як вірування, традиційні уявлення.

Б) *Сакральний час*. Намагаючись зрозуміти природу будь-якого явища, ми максимально абстрагуємось від нього. Подібне спостерігається також в етіологічних міфах, де час в один момент зупиняється, тобто визначається його початок — точка відліку, яка вважається священною, тому проектується на наступні роки, створюючи відповідну часову модель. У проєкціях абсолютного часового початку вбачаються основні календарно-обрядові свята українців, які співвідносяться з астрономічними фазами рівнодення і сонцестояння. Власне поняття “сакральність” природних часових проміжків позначається у людській свідомості специфічним психічним станом, який формує відповідні ментальні форми, що, у свою чергу, слугують основою для творення ключових символів ритуалів, міфів⁶. Визначимо основні ознаки сакрального часу. По-перше, сакральний час є гомогенний за своєю природою, він внутрішньо нечленований/неподільний⁷; йому притаманні сталі часові шаблони, які репрезентуються трійкою, четвіркою, сімкою, дев'яткою, дванадцяткою; він супроводжується як позитивними емоційними сплесками (забави при покійному, післяшлюбні веселощі, календарні обряди), так і неконтрольованістю, несамовитістю, шаленством, навіть люттям (голосіння, ритуальне псування одягу і тіла, знищення ворожих сил тощо). По-друге, сакральне дійство відбувається у специфічному просторово-часовому хронотопі “тут” і “тепер”, оскільки традиційно воно є самодостатнім, тому здатне програмувати час “потім”. Наприклад, дотримання відповідних норм поведінки у певні дні мало сприяти забезпеченню добробуту після них, оскільки: а) міфологічний час має циклічний характер, тому цей день міг повторюватися декілька разів протягом року; б) поведінка людини (мікрокосму) впливала не лише на добробут, але й проектувалась на природу (макрокосм), тому могла викликати як позитивні, так і негативні природні наслідки. По-третє, сакральний час відзначається внутрішньою емоційною наповненістю. Поступове нагнітання атмосфери протягом ритуалу має вирішуватися на користь позитивного, що проявляється у міфології як перемога сонячного героя, ідея воскресіння, вигнання

хвороби і т. п. По-четверте, сакральний час виступає одним з елементів самозахисту культури шляхом постійного нагадування людині про її божественну сутність. У сакральному часі людина бере участь у програнні космічної міфологічної драми боротьби з силами хаосу. Наприклад, ритуальне запалювання вогню восени, колядування, освячення води, закликання весни, обряди лікування і т. п. По-п'яте, сакральний час слугує фактором внутрішнього очищення, оскільки знімаються звичні (буденні) часові шаблони одноманітності. Відбувається нівелювання усталених взаємин між членами колективу (маємо на увазі метаморфози під час карнавалів, поховального ритуалу неodrужених/незаміжних, окремих календарних обрядів — Масляної, Андрія, Меланки тощо). Таким чином, сакральний час відзначається кардинальною зміною психіки/поведінки, коли на певний період зникає амбівалентний поділ світу на “свій”/“чужий”, “верхній”/“нижній”, “чистий”/“нечистий”, що відбилось у численних обрядах і віруваннях. Так, незабаром після смерті господар/господиня може провідувати свою дружину/дітей (поняття життя/смерті зближуються); перед народженням дитини велику увагу приділяли віщим снам (вгадування вдачі людини до її появи на світ); закликання нечистої сили під час сонцестояння і очікування/провідування покійних на рівнодення (кордони між міфологічними світами на певний час зникають). З цим тісно пов'язані обряди ворожіння — прозорість між “цим” і “тим” світом дає змогу “зазирнути” у майбутнє.

У ритуальних лікувальних текстах час виникнення/лікування хвороби⁸ чітко регламентовано. Виділяються чотири основні добові парадигми: південь-північ/ранок-вечір: “гостець, ...чи ти з раннього світання, північного, вечірнього полуденного”⁹; “крикливиці... полувечірні, полуношні, світові, ранкові”¹⁰; які співвідносяться з чотирма річними сонячними фазами весінне/осінне рівнодення, літне/зимове сонцестояння, і слугують добовими/річними часовими проєкціями абсолютного початку у міфології. Так, на Різдво відбувались ворожіння, закликання достатку, на Івана Купала проводились церемонії некровного братання, весною/восени — поминки пращурів.

У замовляннях початок хвороби часто співвідноситься з північчю-півднем — часом найбільшої концентрації темряви/світла (по-

тойбічного/земного — нечистого/чистого): “І ти, лукавий, ... чи ти в часу, чи ти в полудені, чи ти в нічі, чи ти в півночі”¹¹. З іншого боку, міфічний “полудень” асоціюється із сонцем, спекою, півднем, літнім сонцестоянням; “північ” — з холодом, місяцем, північчю і зимовим сонцестоянням. Тобто, замість добових розмежувань іноді вказуються просторові орієнтири: “підвій... нічний, північний, полудневий, сходовий”¹². З прикладу видно, що замість епітета “сходовий” за смислом має бути прикметник “денний”. В окремих замовляннях добові південь і північ ототожнюються з частинами світу: “я вас пускаю (бджіл)... на чотири частини світа цього: на схід, на захід, на полудень, на полуноч, по всьому світу”¹³. Визначальними ознаками замовних “полуночі” і “полудня” є цілковита наповненість, гранична насиченість, надмірність (пор. з великою емоційною насиченістю сакрального часу), які можна розуміти також як критичні точки у часовій закономірності — після півночі/півдня починається інший відлік часу, який описує рух завершення циклу (ранку/вечора)¹⁴.

Існує також чимало описів лікування хвороб на світанку: “Вийти вранці, чуть стане сонце сходить, і тоді, як не буде хмарки на дворі стать перед сонцем і казати...”¹⁵; “Добрідень, пропасниці! Єсть вас сімдесят сім, а принесла вам снідання всім!”¹⁶. Семантика даної дії зрозуміла: разом із сходом сонця припиняється дія нечистої сили/хвороби. Відповідного значення (іноді зворотнього) набуває вечір — закінчення світлової частини доби, логічне завершення даного часового циклу (пор. з прокльоном: “А щобись не дожив до вечора”¹⁷), тому іноді ввечері відбувались ритуали, спрямовані на обмеження негативних дій “відьмів”, “суддів”, “хортів”, “ворогів”. Так, після заходу сонця заклинали горобців. Дійство відбувалось на кладовищі, і лише на могилі знайомої людини — “щоб знав, хто лежить”¹⁸. Зв’язок обряду з потойбічним світом (світом пращурів) очевидний, що дозволяє гіпотетично співвідносити вечір як добовий часовий стан з осіннім сонцестоянням — межовим природним станом, часом поминання померлих (пор. з білоруським осіннім поминанням ритуалом “дзяди”).

Найбільш міфологізованим добовим періодом в українців традиційно вважається ніч. Як правило, найінтимніші магичні ритуали від-

бувалися саме вночі: оборювання села, чарування, захисні символічні дії тощо. У текстах замовлянь важливе значення має вся ніч: “ти, вода вечірняя, случилась ти з вечора до півночі і до білого світа, над тобою хрест умочали, над тобою євангеліє читали, заклинали, із християнської віри відсиляли”¹⁹. Міфологічне ототожнення ночі з потойбічним світом пов’язане, на нашу думку, зі сном, який асоціюється з тимчасовим вмиранням. Під час сну людина могла бачити алегоричні картини майбутнього, спілкуватися з померлими, переміщатися на великі відстані, володіти чарівними предметами і т. п. Протягом наступних днів відшукувались аналогії між дійсним і побаченим уві сні, проводились паралелі між цими подіями. Часто різні знамення розцінювались як підтвердження побаченого вночі, що слугувало відповідним попередженням. Отже, саме існування ночі як природного добового ритму чергування світла/темряви, сну/не-спання, прохолоди/спеки передбачає створення у свідомості людини відповідних психічних моделей, специфічних стереотипів мислення, які проєктуються на її поведінку. Найбільш значущими з міфологічного погляду вважались ночі у кінці тижня “проти неділі”²⁰. За місячним календарем саме ця ніч вважалась перехідною, оскільки знаменувала закінчення однієї і початок наступної фази місяця. Але найсильнішою у магичному сенсі вважалась ніч після повнолуния “на молодий місяць”²¹, семантика якої ототожнюється із семантикою міфологічного “абсолютного початку”: “Побачивши з правої сторони молодий місяць в перший раз після повнолуния і, перехрестившись, промовити: “Тобі, місяцю з повні, а мені на здоров’ї подивитись і хороше надивитись”²².

Незалежно від того, коли відбувався обряд лікування (вдень/вночі), час його проведення мав бути сприятливим. Тому особливого значення набуває власне поняття “часу” у замовляннях. Так, перед лікуванням промовлялась молитва, після чого йшло заклинання “часу”: “в першій разі, лучшій часі”²³; перед тим, як викачати хворобу яйцем, промовляли: “Стань мені першим разом, ліпшим часом, стань мені, Господи, до помощі!”²⁴; від хвороби у худоби: “Першим разом, Господнім часом, на синьому морі лежить камінь, на камені — кам’яна корова”²⁵; “Іхав чоловік першим разом (другим, третім разом), святим часом через калиновий міст”²⁶.

Семантика словосполучення “першим разом, ліпшим (святим) часом” пояснюється спробою замовити хворобу з першого разу, тому йому надають ознак “ліпшого”, “святото”, “Господнього”. Щоб посилити замовляння (подвоїти, потроїти і т. п.) текст промовляли декілька разів: “*Йди собі за дев’ятим разом, ліпшим часом*”²⁷; “*в другий раз, в добрий час*”²⁸; “*в другий раз, в Божий час*”²⁹.

Крім вибору граничного часу (ранок/вечір), “час” лікування мав бути максимально захищений від різноманітних впливів, оскільки саме у цей момент відкривається/закривається шлях до потойбічного світу — світу хвороб і магічних помічників. У зв’язку з цим (аналогічно до оберегів, які використовувались для охорони простору: знаки на будинках, дорогах, одязі, тілі) існували заклинання, які мали охороняти “час” можливого проникнення хвороби (час виникнення хвороби називали “лихим”³⁰): “*Сохрани мене, Господи, і в часі, і в получасі, повсякчас, на усяке время Христове*”³¹. Пор. з “просторовим” оберегом: “*У кроваті ложусь, хрестом стелюсь, хрестом укриваюсь, ангели по боках, спасителі в головах*”³².

Цікавими видаються також аналогії між відрізками часу, якими вимірюється сила хвороби і поминальними обрядами, що підтверджують співвіднесеність хвороб з потойбічним світом: “*пристріт... ранній, денний, сутковий, триденний, годовий*”³³. Епітети-характеристики пристріту “триденний” і “річний” отожднюють з ритуальними “трьома днями” і “роковинами” за померлим.

Замовляння як текст сприймається звичайним слухачем за допомогою ритму. Інші текстові ознаки — змістовність, асоціативність, емоційність (маємо на увазі не обрядову, а текстову емоційну наповненість) втрачають свою актуальність. Ритм замовляння досить специфічний, він може змінюватись декілька разів або вражати своєю монотонністю. В тому чи іншому випадку даний ритм дещо відмінний від звичного, і несе у собі певний внутрішній дискомфорт, чи навпаки, заспокоює, присипляє. Зі зміною ритму змінюється сприйняття дійсності/часу, що використовувалось у світових магічних практиках (камлання шаманів, голосіння, звуки ритуальних барабанів, обрядові танці і т. п.). Важливе і суттєве у повсякденному житті перестає бути таким при зміні ритму і навпаки³⁴. Звідси кардинальна

зміна поведінки при проведенні релігійних свят. Зміною звичного ритму відзначаються також ініціативні обряди — повторення ієрофантом стану клінічної смерті і повернення до життя. Циклічність життєвого ритму при цьому значно збільшується у порівнянні з буденним сприйняттям від засинання/просинання до вмирання/воскресіння. Описи таких метаморфоз зустрічаються у міфології і фольклорі (перевтілення бідного дурня на царевича-красеня, бідної дівчини на царівну і т. п.). Відбувається концентрація часу — раптове перетворення замість тривалої еволюції. Подібні ритмічні зміни (маніпуляції ритмом) спостерігаються також у лікувальній магічній практиці українців. Так, шептухи, замовляючи недугу, промовляють текст у відповідному ритмі, який проявляється не лише у тональності і гучності, які можуть змінюватись, але і в будові самого тексту, а саме: асонансах і алітераціях. Серед приголосних, як правило, повторювались тверді звуки (шиплячі, дрижачі, свистячі), що створює специфічну ритміку, задає необхідний напрямок тексту, створює враження безперервного мовного потоку, нагнітає психіку слухача: “*Їхав святий Петро на білім коні, кінь біжить, аж камінь січе, да буде проклята кров, котра потече*”³⁵; “*На морі, на лукомор’ї стоїть дуб розложистий, барзо хороший, на тому дубі цариця Яриця ... посилає ти три сестри: Марію-Полумарію, Анну Полуанну, Лукер’ю-Полулукер’ю*”³⁶; “*Колючка-колючище, ти й болюча, ти й шипуча, ... одступися, розійдися од рожденного, хрещеного, молитвенного раба Божого N*”³⁷. Підпадаючи під вплив текстового і ритуально-дієвого ритму замовляння, хворий здатен увійти в легкий психічний транс, який змінює звичне часове сприйняття, загострює слухове відчуття дійсності (у буденному житті навколишній світ сприймається переважно за допомогою зору).

Поетична система українських замовлянь оперує міфічними образами, які реально сприймаються лише за встановленого (логічного, звичного) часового сприйняття, тобто вони перебувають в “іншій” просторово-часовій реальності. “Перехід” на інший рівень свідомості нелогічного, інтуїтивного світосприйняття характеризується його зміною і відбувається спонтанно чи штучно. Люди з тонкою психічною організацією схильні до

відповідних перевтілень, тому для них необхідний лише зовнішній поштовх для подібного переходу. Таким поштовхом може бути зміна звичного ритму, який досягається за допомогою камлання, співу, молитви, гри на музичному інструменті, танцю, тривалого промовляння невеликого за обсягом тексту тощо. Сприйняття дійсності в такому випадку загострюється, що дає змогу відчувати емоційні стани інших людей, зміни у соціальному і природному середовищі. Разом з психічним змінюється і фізичний стан: пульс стає частішим чи, навпаки, уповільнюється, притупляється відчуття болю, можливе тривале забуття, зміна тембру і тону голосу і т. п.³⁸

Міфологічні образи замовлянь, як зазначалось вище, перебувають в іншому часовому вимірі. У світі людей можуть існувати лише натяки на їх існування (прикмети, випадкові звуки, сни, видіння, незвичайні випадки), тому основною ознакою цих образів є лімінальність: хвороби, магичні помічники, святі, “дуб розложистий”, “змія Скарапея”, “Хан і Ханиця”, “стикла собака”, “кам’яна корова”, “синій чоловік” і т. п. Цікавими в даному випадку видаються образи астральних світил, за допомогою яких вимірюється час і репрезентується небесний простір³⁹. Небесні орієнтири — місяць, сонце, зірки — визначають основні напрямки земної просторової і часової орієнтації. Так, за розташуванням астральних світил визначається місцеперебування і час доби, що має надзвичайно важливе значення у магичній лікувальній практиці.

Торкаючись проблеми суб’єктивно-об’єктивних (свідомість-дійсність) зв’язків у замовляннях, варто зазначити, що звичний поділ на того, хто сприймає (свідомість, суб’єкт), і те, що сприймається (дійсність, об’єкт), з точки зору міфологічної онтології видається не зовсім коректним. Так, будь-який предмет, який існує за межами свідомого сприйняття (поза свідомістю), відбиваючись у свідомості, може набувати інших, непритаманних йому ознак. Наприклад, сприйняття природних явищ, відстані, часу не завжди адекватне і залежить від настрою, психіки, зовнішніх чинників. Отже, свідомість проектує цей предмет/явище, творить його образ. Об’єктивне видається нам таким, яким дозволяє його бачити наше сприйняття⁴⁰. Замовляння як продукт свідомості виконує зворотну функцію. Створені і сфор-

мовані протягом численних поколінь архаїчні образи проектуються назовні, проявляючись у свідомості як психічні архетипи і ментальні шаблони, що сприяє формуванню штучних ситуацій під час проведення обряду — суб’єкти обряду починають чути і бачити те, що у звичних ситуаціях не чують і не бачать. Замовляння як комплексний обряд активізує свідомість, що стимулює відтворення цих первісних образів, які є досить потужними, оскільки формувались разом з людською свідомістю. Знахарі — особи, які є носіями архаїки замовлянь, тобто є живими реліктами людської прасвідомості, через своє особливе місце у колективі здатні формувати відповідні психічні установки. З іншого боку, було б помилково вважати знахаря винятковою особистістю (хоча такий факт також не виключається). Він, як і будь-який член колективу, є частинкою єдиного соціального організму (який має свою колективну свідомість, що відбивається у віруваннях і обрядах). Знахар лише виконує специфічну для цього організму функцію, втілює його психічний аспект, є виразником його доісторичної пам’яті.

Про існування колективної (етнічної, регіональної, плеємної, групової) свідомості зазначали у своїх працях П.І.Попов, М.Д.Торен, О.В.Сидоров⁴¹. Виходячи з досліджень вчених, колектив можна уявити у вигляді складного організму, який має свою форму (структуру, соціальну організацію), відповідний ритм життя (календар), свідомість (звичаї і обряди), виконує певні функції, здатен до регенерації і захисту. Окремих членів колективу в такому випадку можна ототожнити з клітинами, які, хоча і живуть власним життям, усе ж підпорядковані загальній ідеї життя організму. Загальне емоційне тло колективу передбачає існування спільних для його членів соціальних проблем, фізичних і психічних розладів, що, з одного боку, створює загальну модель хворого, попередньо визначає його емоційний стан і поведінку, з іншого — створює стереотип (психічний шаблон) його лікування, що, у свою чергу, є сприятливим підґрунтям для соціального і психічного програмування. Ми підійшли до важливого з погляду методології питання: чи існує у традиційній медицині індивідуальний підхід до хворого, чи знахар діє за попередньо встановленими шаблонами

ми, залежно від ситуації? На нашу думку, існує давно встановлена, наперед відома (віками створена) модель хворого, оскільки психічні розлади індивіда у певному середовищі цілком прогнозовані, знахар замовляє/імітує не конкретну людину, а лише форму психічного зрушення (дефект) типу уроків, дання, чарування, пристриту тощо. Так, у текстах замовлянь, як правило, зустрічаються звертання до хвороби як до істоти, особа хворого при цьому згадується лише принагідно. Отже, межа між суб'єктом і об'єктом стирається, оскільки в архаїчному колективі вона ще недостатньо виявлена.

Отже, усвідомлення часу певною мірою залежить від самого суб'єкта, який свідомо/несвідомо здатен втрачати контроль над ним. Традиційний колектив як інтерсуб'єкт (єдиний соціальний організм) аналогічно до суб'єкта переживає подібні стани або лише програє/імітує часові кризи, створюючи моменти колективного психічного розвантаження шляхом збою/зміни звичного життєвого ритму. Такі часові проміжки відрізняються від буденного світосприйняття і набувають сакральних ознак. Ознаками сакрального часу є: формальна/змістовна цілісність, первісна (одвічна) самодостатність, підвищена емоційність, схильність до створення нових і руйнування попередніх шаблонів свідомого сприйняття дійсності, безкомпромісність відносно "ворожих" сил, недовготривалість. Яскравим прикладом сакралізації часу виступають обряди магічного лікування українців, де час проведення ритуалу визначався залежно від розташування астральних світил і закликався за допомогою магічних формул. В обрядах замовляння специфічна зміна ритму проявляється у текстовій організації (асонасах, алітераціях), відповідних діях, що суттєво впливало на сприйняття часової закономірності. Крім цього, образна система українських замовлянь лімінальна за своєю природою і перебуває за межами звичного сприйняття часу і простору. Замовляння як пратекст у своїй суті відбивають архаїчні пласти свідомості, коли межа між суб'єктом і об'єктом ще недостатньо чітка. У даному випадку хронологічний/лінійний час начебто повертається у зворотному напрямку, до джерел становлення індивідуальної свідомості, існування тотальної синкретичності (Юнгівського колективного підсвідомого), яка

прихована під пізнішими соціальними напруженнями та історичним досвідом. Отже, замовляння — приклад компресії часу, кульмінаційною точкою якого є позитивний емоційний сплеск, який сприяв поверненню людини до звичного психічного стану. У замовляннях час не вимірюється хронологічними рамками, не поділяється на звичне "минуле-майбутнє", тобто він не-дуальний/однорідний. "Теперішнє" українських замовлянь є концентрацією "минулого", тому "майбутнє" (результат лікування) вже наперед відоме, і, відповідно, прогнозоване.

м. Черкаси

1 Топоров В.Н. Время мифологическое. // Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. / Гл. ред. С.А.Токарев. — М., 1991. — Т.1. — С. 223-224; Толстая С.М. Время. // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах. / Под. ред. Н.И.Толстого. — М., 1995. — Т.1. — С. 449-452; Маковский М.М. Время // Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов. — М., 1996. — С.89-99; Элиаде М. Миф о вечном возвращении. — СПб, 1998. — С. 83-148; Хюбнер К. Истина мифа. — М., — 1996. — С. 128-144.; Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. — М., 1996. — С. 171-178; Гримич М. Традиційний світогляд та етнокультурні константи українців (Когнітивна антропологія). — К., 2000. — С. 296-328; Лич Э. Культура и коммуникация. Логика взаимосвязи символов. — М., 2002. — С. 43-48.

2 Топоров В.Н. Заговоры и мифы // Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. / Гл. ред. С.А.Токарев. — М., 1991. — Т.1. — С. 451; Толстая С.М. Заговоры // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах. / Под. ред. Н.И.Толстого. — М., 1999. — Т.2. — С. 240.

3 У даному випадку фольклор слід розуміти як спосіб вираження інтерсуб'єктивного світогляду. Поняття "інтерсуб'єктивне" описує колектив як єдиний організм з притаманною йому колективною свідомістю.

4 Так, засуджувалося виконання певної роботи після заходу сонця або у певні дні тижня. Члени колективу, які відзначалися неадекватною поведінкою вважались "уркливими", "причинними", "біснுவатими". Виконання роботи у неділю могло розцінюватися як зв'язок з нечистою силою.

5 Фрейберг Р. Актуализация, социально-психологический стресс и объяснение причин несчастья // Этнографическое обозрение, 1994. — № 1. — С. 24.

6 Зв'язок космічних ритмів і психіки можна пояснити первісним біологічним чуттям людини, яке відрізняється від тваринного тим, що усвідомлюється і обрамлюється у відповідні ментальні форми, тобто відбивається у свідомості не лише у вигляді біологічного досвіду (початок/кінець тепла, світла/темряви, голоду, задоволення тощо), але й набуває образності, отримує імена, намагається бути раціонально поясненим, вимірюється і очікується.

7 Звичний (буденний) часовий поділ сприймається дещо інакше і характеризується станом очікування: сходу/заходу зорі/сонця, приходу весни, прильоту/від-

люту птахів, першого дощу, досягання фруктів/злакових; пропасницю лікували шляхом тривалого вдвляння у воду поки "не занудить"; щоб визначити кінцеву точку очікування, ворожили на заміжжя, смерть, дорогу і т.п. Сакральний час може вимірюватись терміном завершення роботи – будівництва храму, ткання одностороннього полотна, написання ікони, проростання рослини (гілки вишні чи верби), підтримання вогню тощо.

8 Час виникнення і знищення/відсилання хвороби збігається ("Коли сонце не світить"). Так, після заходу сонця не рекомендувалось виконувати певну роботу, давати позики (Чубинський П. Мудрість віків. У двох книгах. – К., 1995. – Кн. 2. – С.16), лікувальні обряди проводились до світанку, оскільки позначали часові межові стани, найбільш сприятливі для проходження хвороб у світ людей, так і їх відсилання.

9 Чубинський П. Мудрість віків. – С.140.

10 Там само. – С. 144.

11 Там само. – С. 120.

12 Там само. – С. 136.

13 Там само. – С. 80.

14 Ранок/вечір тут розуміється як межові стани при переході в іншу часову реальність: темряви у світло і навпаки.

15 Чубинський П. Мудрість віків. – С.102.

16 Там само. – С. 126-в.

17 Там само. – С. 98.

18 Там само. – С. 66.

19 Там само. – С. 120, 136.

20 Там само. – С. 103.

21 Там само. – С. 132-п.

22 Там само. – С. 132-п.

23 Рецепти народної медицини, замовляння від хвороби (записані В.П.Милорадовичем, Я.П.Новицьким, П.С.Єфименком) // Українські чари. – К., 1992. – С. 42.

24 Чубинський П. Мудрість віків. – С. 136.

25 Таємна сила слова (Заговори, замовляння, заклинання) / Упор., вст. ст. Г.Б. Бондаренко. – К., – 1992. – С. 26.

26 Рецепти народної медицини. – С. 33.

27 Замовляння. Записала Г. Корнієнко // Родовід, 1991. – № 2. – С. 10.

28 Чубинський П. Мудрість віків. – С. 121.

29 Там само. – С. 139.

30 Там само. – С. 125.

31 Там само. – С. 97.

32 Польові матеріали автора. Сімак Л.М. с. Капустине Шполянського р-ну Черкаської обл.

33 Чубинський П. Мудрість віків. – С. 138.

34 Змінюючи ритм за допомогою різноманітних тренінгів, зовнішніх чинників, життєвих обставин, стресів, змінюється внутрішня сутність людини, наслідком чого може бути божевілля, кардинальний злам у психіці чи переживання своєї внутрішньої смерті і нового народження. Прискорення/уповільнення ритмів серця/дихання впливають на сприйняття дійсності.

35 Рецепти народної медицини. – С. 37.

36 Там само. – С. 45.

37 Там само. – С. 71.

38 Уолш Р. Дух шаманізму. – М., 1996. – С. 221-222.

39 Відповідно земний простір виступає проекцією небесного.

40 Докладніше про взаємини суб'єкта і об'єкта сприйняття див.: Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. Мифологические размышления о сознании, символикe и языке. – М., 1997. – С. 10.

41 Торен Л.Д. Русская народная медицина и психотерапия. – СПб., 1997. – С. 210-213; Сидоров А.С. Знахарство, колдовство и магия. Материалы по психологии колдовства. – СПб., 1997. – С. 70-104.

